Có Phải Là Lan Việt Hay Không?

Thỉnh thoảng chúng tôi nhận được thư của các bạn yêu lan hỏi cây lan này hoặc cây lan kia có phải là lan Việt hay không?

Không biết tên khoa học khó lòng mà nhận diện cây lan, khi nhân diện ra được cũng khá khó khăn mới biết rõ cây lan đó có mọc ở Việt Nam hay không?

Khi thiết lập mục Lan Rừng Việt Nam từ A-Z vào đầu năm 2003, chúng tôi căn cứ vào những tài liệu:

- Cây cỏ Việt Nam của Phạm Hoàng Hộ 1993.
- Phong lan Việt Nam của Trần Hợp 1998.

Nhưng tiếc rằng trong 2 tài liệu kể trên phần lớn chỉ là những hình vẽ và lời mô tả sơ sài. Đến khi có được cuốn The Orchid of Indochina của Gunnar Seidenfaden 1992 mới thấy đầy đủ hơn, nhưng cũng chỉ là hình vẽ tuy rõ rêt nhưng không có mầu sắc nên không mấy rõ ràng. Sau đó nhờ vào 439 tấm hình mầu của Karel Petrzelka, cựu Tổng lãnh sự Cộng Hòa Tiệp tặng cho, thêm vào đó những tấm hình do Tiến sĩ Leonid Averyanov một chuyên gia người Nga nổi tiếng về lan tiếp tục gửi cho gửi cho kèm theo các tài liệu rất có giá trị.

Trong những chuyến về thăm quê hương vào năm 2005-2009 và 2010, chúng tôi thu được khoảng 3000 tấm ảnh và các bạn gửi tặng trên 10.000 tấm ảnh hoa lan. Trong số này chỉ có gần 3000 tấm của anh Nguyễn minh Đức, 250 tấm của Chu xuân Cảnh và trên 100 tấm của anh Nông văn Duy có ghi tên cây lan, còn tất cả chỉ có hình ảnh mà thôi. Do đó việc nhận diện mất rất nhiều thì giờ bởi vì tuổi già, ngồi lâu thấm mệt, trí óc không còn minh mẫn, nhìn lâu hoa mắt cho nên việc làm phải đến giữa năm 2007 mới tạm gọi là hoàn tất.

Trở về câu hỏi cây lan này có phải là lan Việt hay không? Xin xác đinh cho rõ: cây lan Việt phải là cây có mọc tại rừng núi Việt Nam, chứ không kể những cây người ta thấy ở thị trường hay thấy ở vườn lan nào đó. Ngay cả những cây lan trơ rễ hay còn bám ở cành cây, bầy bán ở các chợ lan miền biên giới như: Điện Biên, Gia Lai cũng chưa chắc chắn 100% là của Việt Nam mà có thể là của Lào hay Thái Lan do các con buôn mua về. Kể cả những cây nào đó nói là đã bóc từ rừng về cũng cần phải kiểm chứng lai, xem chuyện đó có thể tin cậy được hay không?

Mấy năm về trước có người nhập cảng lan từ Trung quốc, về rồi rêu rao là lan Việt truyền thống, bán với giá cắt cổ. Một số con buôn biết rằng khách tầm lan, thường ưa chuộng những cây lan lạ, nên đã mua lậu một số lan Thái Lan, Căm Bốt hay Lào về rồi nói là lan mới tìm ra ở trong rừng núi nào đó để bán cho cao giá.

Khi các giáo sư Leonid Averyanov và Phan kế Lộc tìm ra cây Lockia sonii (xin xem bài "Hai loài lan mới của VN") tại vườn lan Sơn lẩu quán của anh Nguyễn thanh Sơn thành phố Sơn La, các vị này đã phải thận trọng đến tận Chiềng Cọ khảo sát thực địa mới công bố về cây lan này.

Các vị này rất thận trong, cho nên mỗi khi công bố cây lan nào đó, ngoài hình ảnh ra thường mô tả hoa, thân lá, rễ mùa hoa nở v.v.v. kèm theo các chi tiết khác như nơi mọc, tọa độ, địa danh của khu rừng núi nơi tìm ra cây lan.

Ngoài ra khi tìm được một cây lan mới lạ, các khoa học gia phải nghiên cứu kỹ càng về loài về giống, so sánh với mẫu vật (specimen) của cây lan đó. Những mẫu vật này thường dược lưu trữ tai các Bảo tàng viện thường chỉ có các nước Âu Châu mới có. Do đó khi kiểm chứng các cây lan mất khá nhiều gian. Khi biết rõ ràng chi tiết mới viết bản tường trinh với những từ ngữ chuyên môn về thực vật (botanical terminology) để tả rõ biệt dang của thân, lá vv… Xin xem một thí dụ về lá cây như sau:

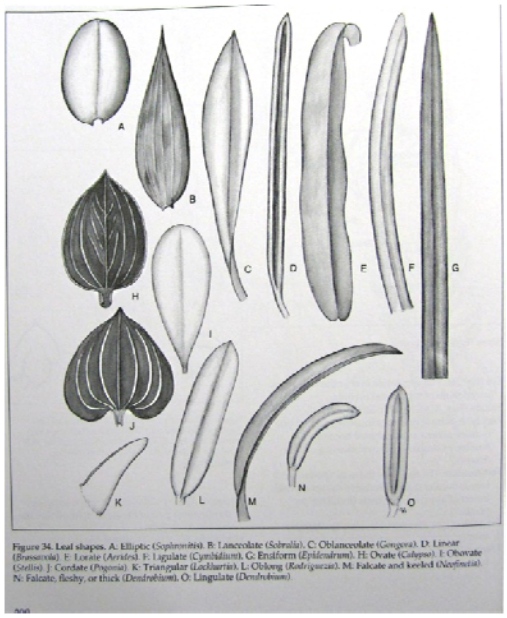

Figure 34. Leaf shapes. A: Elliptic (*Sophronitis*). B: Lanceolate (*Sobralia*). C: Oblanceolate (*Gongora*). D: Linear (*Brassavola*). E: Lorate (*Aerides*). F: Ligulate (*Cymbidium*). G: Ensiform (*Epidendrum*). H: Ovate (*Calypso*). I: Obovate (*Stellis*). J: Cordate (*Pogonia*). K: Triangular (*Lockhartia*). L: Oblong (*Rodriguezia*). M: Falcate and keeled (*Neofinetia*). N: Falcate, fleshy, or thick (*Dendrobium*). O: Lingulate (*Dendrobium*).

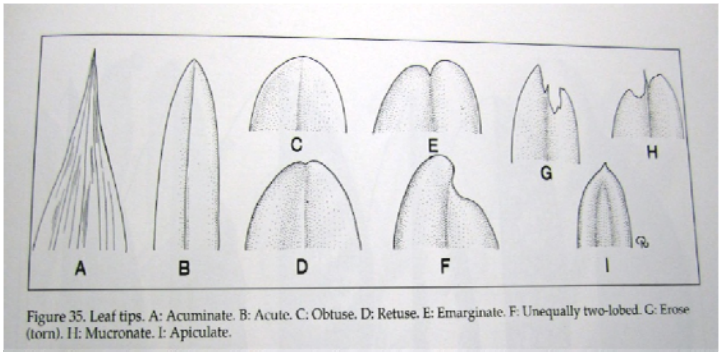

Figure 35. Leaf tips. A: Acuminate. B: Acute. C: Obtuse. D: Retuse. E: Emarginate. F: Unequally two-lobed. G: Erose (torn). H: Mucronate. I: Apiculate.

Ngoại trừ trường hợp của cây lan hài Paphiopedilum canhii, vì đã có nhiều thời gian tìm hiểu về loài lan này cho nên khi anh Chu xuân Cảnh cho biết, chúng tôi biết chắc là một cây lan hoàn toàn mới lạ trên thế giới, nhưng cũng phải đợi một thời gian để Tiến sĩ Leonid Averyanov có thì giờ nghiên cứu và viết bản tường trinh chi tiết. (Xem bài Lan Hài Xuân Cảnh và bản tường trình tai thực địa của Tiến sĩ Leonid Averyanov và Phan kế Lộc.)

Khi nhận diện chúng tôi thường căn cứ vào các hình ảnh, lời mô tả vế cây lá, kiểm nhận lại qua sách vở tài liệu hay kinh nghiệm sống rồi bổ túc thêm những cây lan Việt chưa có ghi trong các tài liệu kể trên. Mặt khác, khi được bạn bè quen thuộc gửi cho hình ảnh những cây lan mới tìm thấy tại VN, dù chưa được các khoa hoc gia công nhận nhưng có kèm theo những chi tiết cần thiết và sau khi kiểm chứng, chúng tôi cũng cập nhật thêm trong mục Lan rừng VN từ A-Z cho được mới mẻ. Tin tức này cũng được thông báo tới các khoa hoc gia để ghi vào chương trình nghiên cứu thực đia sau này. Thí dụ như cây Pecteilis sagarikii chẳng hạn.

Thực ra việc nhận diện hoa lan vô cùng phức tạp, cần phải hiểu biết về hoa, thân lá ra làm sao? Cây thuộc loài và giống nào? Vì lan mọc ở các đia phương khác nhau, cao độ khá nhau. Nếu không đến đúng mùa hoa nở, thông thường lan chỉ nở trong vòng 2-3 tuần lễ, mà khi mùa đã qua khó lòng tìm thấy lan trong đám cây cỏ xanh um. Núi rừng thâm u hiểm trở cần phải có phương tiện, tài chánh và người dẫn đường nhất là phải có lòng mới hy vọng tìm thấy. Vì vậy những tin tức thâu thập được từ những người dân tộc, kẻ sưu tầm hoa lan sẽ giúp cho các nhà khoc học tìm kiếm dễ dàng hơn. Trong số các khoa hoc gia ngoại quốc đến VN nhiều lần phải nói đến Leonid Averyanov vì ông được nhiều tổ chức tài trợ ngân khoản rộng rãi cho việc khảo sát.

Mục Lan rừng VN từ A-Z ra đời vào năm 2007, khi đó chỉ có 144 loài (genus) và 927 giống (species) nhưng đến nay đã có tới 165 loài và 1147 giống. Những cây lan mới này có trên gần 200 giống do nhóm khoa hoc gia Nga-Việt tìm ra, số còn lai do các nhóm khoa học gia: Tiệp, Anh, Hàn quốc, Nhật Bản, Ấn Độ v.v.v.

Vào thời kỳ đầu cũng có các nghi vấn về các cây Den. suzuki và Den falconnerii không biết có mọc tại Việt Nam hay không?

- Tháng 11 - 2007 Den. suzuki (xin xem chi tiết trong bài Thanh hạc).
- Tháng 12 - 2007 Dendrobium falconeri (xin xem bài Den falconeri).

Khi đó chúng tôi có đem vấn đề này hỏi Giáo sư Leonid Averyanov và nhiều khoa học gia khác và được trả lời là họ chưa hề thấy trên thực địa. Nhưng sau đó chính tôi đã thấy và có thu hình tại các vườn lan ở Điện Biên và Đà Lạt và cả 2 cây này cũng được nhóm khoa học gia Nga-Việt tìm thấy sau này.

Den. suzuki - Đà Lạt

Den. falconeri - Điện Biên

Vì vậy trong tương lai những cây lan mới có ghi trong danh mục Lan Rừng VN từ A-Z sẽ được các nhà khoa học chính thức xác nhận. Chúng tôi chỉ làm một công việc hay chỉ là chiếc gạch nối giữa các bạn chơi lan và các khoa học gia.

Mục Lan Rừng VN sẽ giúp cho những ai muốn tìm hiểu về những cây lan mọc trên đất Viêt với hình mầu rõ ràng và những lời mô tả tuy ngắn ngủi nhưng cũng tạm đủ nói về cây lan đó. Chúng tôi mong rằng các bạn ở quê nhà sẽ giúp đỡ chúng tôi làm sáng tỏ thêm ra và cùng nhau xây dựng thư viện hình ảnh hoa lan nước nhà bằng chính những tấm ảnh hay lời mô tả của các bạn thay cho việc phải vay mượn từ người nước ngoài.

Westminster 11-2013